

Gwara regionu

Autor: Justyna Garczyńska

Pogranicze Mazowsza to obszar bardzo interesujący pod względem językowym, ponieważ graniczą tu ze sobą i wzajemnie na siebie wpływają dwa wielkie zespoły dialektalne małopolski (gwary północno-zachodnio-małopolskie) i mazowiecki (gwary południowo-zachodnio-mazowieckie). Zaznacza się na tym terenie także wpływ dialektu wielkopolskiego (gwary łęczycko-sieradzkie).  Zasięgi mazowieckie obejmują wschodni pas ziemi radomskiej wzdłuż Wisły często sięgając, jak w przypadku szerokiej wymowy grupy eN, dość daleko w kierunku na południe. Natomiast zasięgi małopolskie poprzez południowo-zachodnio-mazowieckie gwary skierniewicko-rawskie przekraczają Pilicę i obejmują północno-zachodnią część ziemi radomskiej nie sięgając jednak dalej niż do Opoczna. Centralne miejsce zajmuje obszar bezpośrednich kontaktów mazowiecko-małopolskich, obejmujący od północy środkową część południowego Mazowsza, na południu zaś sięgający do linii Opoczno-Radom, a nawet dalej, do Kielc, por. mapa 1. I. Najważniejsze cechy gwary Pogranicza a) mazurzenie, por. krenzolek , spulki , i kozuchy , sieckie , uprząż  = ‘krenzolek – część kołowrotka, szpulki, i kozuchy, sieczkę, uprząż’;  b) samogłoska a (< stpol. *) wymawiana jak a, ao, o, por. dziaboł , nachyłoł , nos , gospodarz , a śpiwoł  = ‘dziabał, nachyłał, nas, gospodarz, a śpiewał’; w pozycji przed spółgłoską m często zwięża się do ou, a nawet u, por. pamintum  ‘pamiętam’; c) samogłoska e (< stpol. *) wymawiana jak y, yi, i, e, por. wiysz , takiygo , śpiwać , mlyka , śnig  = ‘wiesz, takiego, śpiewać, mleka, śnieg’; d) samogłoska o (< stpol. *M) wymawiana jak ó, por. góra, pójdę, snopków ; II. Zasięgi cech gwarowych ilustrujących wpływ jednego dialektu na drugi. 1. Cechy dialektu mazowieckiego Z mazowieckich cech z zakresu wokalizmu należy wymienić: a)  obejmującą wschodnią część Pogranicza, por. teras nie ma , jusz idom , jusz majom , obcych ludzi , puch na  = ‘teraz nie ma, już idą, już mają, obcych ludzi, puch na’; b)  obejmujące północno-wschodni skrawek ziemi radomskiej, por. krzamięń, pszanica, tamu, dobramu, dziobam, młotkam = ‘krzemień, pszenica, temu, dobremu, dziobem, młotkiem’; c)  obejmującą północno-wschodni skrawek ziemi radomskiej, por. przandły , gaś, jazyk, mięso, zamby, ta wełnae  = ‘przędły, gęś, język, mięso, zęby, tę wełnę’; d)  niezależnie od następującej spółgłoski (szeroki zasięg na ziemi radomskiej), por. chomunta , zwiunzało , wziuńś , piuntek  = ‘chomąta, związało, wziąć, piątek, pociągała’;  e)  obejmujące cały obszar radomski, por. redło, redełko, obredlać, redlica = ‘radło, radełko, obradlać, radlica’; f)  e (< *□ w w wyrazach wietrak, zmietać, powiedać = ‘wiatrak, zmiatać, powiadać’; występujące we wschodniej części ziemi radomskiej, wzdłuż Wisły, por. powiedane = ‘powiadane’; g) , por. tompola, tompol, tumpola ‘topola’; w pasie wschodnim Pogranicza skupiają się formy tomporzysko, tomporzysko ‘toporzysko’; do skrawka północno-wschodniego ograniczona jest forma miansko ‘mieszka’; h) nieściągnięte formy , por. bojić się, stojoł, stojała, stojeli = ‘bać się, stał, stała, stali’; i) cofnięcie artykulacji i//y przed ł, por. biuł, buł, wryncuł = ‘bił, był, wręczył’; występujące na Zapilczu i rzadziej w pasie wzdłuż Wisły; Mniejsza jest na badanym obszarze liczba gwarowych cech mazowieckich z zakresu konsonantyzmu. Do najbardziej znanych można zaliczyć: a) wymianę ń : m’ w wyrazach: śmiodanie, mitka, miecka, śmieć = ‘śniadanie, nitka, niecka, śnieg’;, występującą na

skrawku północno-wschodnim Pogranicza; b) {tt}29|stwardnienie grupy spółgłoskowej św’- i ćw’-{/tt} w wyrazach śwyna, śwycy, śwadki, ćwerc = ‘świnia, świeca, świadkowie, ćwierć’; najdalszy zasięg mają dwie pierwsze formy obejmujące północny-wschód, pozostałe ograniczone są do Zapilcza; c) {tt}250|stwardnienie grupy li{/tt} sięgające do linii Opoczno-Radom, por. zwalalyi {mmp3}S2022.mp3{/mmp3}, lystka {mmp3}S2023.mp3{/mmp3}, lyści {mmp3}S2024.mp3{/mmp3} = ‘zwalali, listka, liści’; d) {tt}29|stwardnienie m’{/tt} w formach N. lmn., por. cepamy {mmp3}S2025.mp3{/mmp3}, przed świętamyi {mmp3}S2026.mp3{/mmp3}, słodyczamy {mmp3}S2027.mp3{/mmp3}, tortamyi {mmp3}S2028.mp3{/mmp3}, kolegamy {mmp3}S2029.mp3{/mmp3}, z powróslamy {mmp3}S2030.mp3{/mmp3} = ‘cepami, przed świętami, słodyczami, tortami, kolegami, z powróslami’ i formach C. lpoj. zaimka ja, por. za namy {mmp3}S2056.mp3{/mmp3}, bo my gyńś {mmp3}S2031.mp3{/mmp3} = ‘z nami, bo mi gęś’; formy tego typu obejmują dwa obszary - na północy sięgają do linii Opoczno-Radom oraz, wzdłuż Wisły, do obszaru w widłach Wisły i Sanu; Z mazowieckich cech fleksyjnych występujących powszechnie na terenie Pogranicza należy wymienić: a) {tt}131|zanik kategorii męskoosobowości{/tt}, por. dyngusiarze weszły {mmp3}S2032.mp3{/mmp3}, i te chłopaki sie zbierały i przychodziły {mmp3}S2033.mp3{/mmp3}, i te kawalery sie schodziły {mmp3}S2034.mp3{/mmp3}; b) {tt}88|formy czasownikowe 1. osoby lmn. trybu rozkazującego, cz. terażniejszego{/tt} i {tt}89|cz. przeszłego{/tt} tworzone przy pomocy końcówki dawnej {tt}147|liczby podwójnej{/tt} -wa, por. chodźwa, zanieźwa, robiwa, niesiewa, mówiliźwa = ‘chodźcie, zanieście, robimy, niesiemy, mówiliśmy’; c) {tt}92|formy czasownikowe 2. osoby lmn./{/tt} tworzone końcówką dawnej {tt}147|liczby podwójnej{/tt} -ta, por. chodzita, robita, wycierajta {mmp3}S2035.mp3{/mmp3}, mata {mmp3}S2036.mp3{/mmp3}, wypijta {mmp3}S2037.mp3{/mmp3} = ‘chodzicie, robicie, wycierajcie, macie, wypijcie’. W zakresie słowotwórstwa cechy mazowieckie to: a) {tt}245|tworzenie nazw istot młodych{/tt} za pomocą przyrostka -ak, por. bliźniaki (forma o najdalszym zasięgu), źrebak (postać ograniczona do Zapilcza w znaczeniu ‘małe źrebię’), cielak (postać ograniczona do Zapilcza), kurczaki {mmp3}S2038.mp3{/mmp3}, świniaki {mmp3}S2039.mp3{/mmp3}, gęsiaków {mmp3}S2040.mp3{/mmp3}; b) formacje typu stryjo, wujo charakterystyczne dla południowego Mazowsza; c) {tt}243|sufiks -ywać{/tt} w formach zapisywać, pokazywać obejmujący północno-wschodnią część Pogranicza, pozostający w opozycji do małopolskiego -ować. Bardzo liczne na Pograniczu są mazowizmy leksykalne, por. chaber (nie występuje w zachodnim pasie omawianego terenu, gdzie występuje modrak), skutka ‘czkawka’, łysina ‘czoło człowieka’; (w Radomskim tylko na północy), na dworze, na dworzu, kartofle, kartoflisko (obszar północno-wschodni), jeżyny (tylko pas północny), kosior ‘narzędzie do wygarniania z pieca chlebowego’; (cały teren poza częścią Opoczyńskiego), kółko ‘kołowrotek’; (Zapilcze i Opoczyńskie), krój ‘nóż pług’, płoza ‘płoza sań’, potoknać ‘wyplukać’, pułap ‘sufit drewniany’, sagan ‘garnek żelazny’; (północno-wschodnia część), choina ‘sosna’. 2. Cechy dialektu małopolskiego Formy małopolskie wyodrębniają najczęściej najbardziej na zachód położoną południową część Mazowsza (powiaty Rawa, Skierniewice, Łowicz). Z cech fonetycznych należy wymienić a) {tt}81|fonetykę międzywyrazową udźwięczniającą{/tt} obejmującą powiat rawski i skierniewicki, por. brad matki, kod Oli, kodz ojca = ‘brat matki, kot Oli, koc ojca’; b) {tt}199|przejście wygłosowego -aj w -ej w formach rozkaznika{/tt}, por. dej, śpiewej, chowej = ‘daj, śpiewaj, chowaj’; cecha ta wyodrębnia południowo-zachodnią część ziemi radomskiej, obejmuje także w kierunku na północ obszar południowo-zachodniego Mazowsza po linię Wisły; c) {tt}328|zwiężoną wymowę e przed spółgłoskami nosowymi{/tt}, por. kosiorym {mmp3}S2041.mp3{/mmp3}, pszynica, tymu, dobrymu, młotkim, ciń, tyn {mmp3}S2042.mp3{/mmp3} = ‘kosiorem, pszenica, temu, dobremu, młotkiem, cień, ten’; {smoothgallery image=F2001.jpg&title=Kosior&caption=Kosior}d) {tt}94|formy bez przegłosu{/tt} e w {tt}195|o{/tt}, por. mietła, na wiesne, przyniesły {mmp3}S2053.mp3{/mmp3}, zawiezło sie {mmp3}S2058.mp3{/mmp3} = ‘miotła, na wiosnę, przyniosły, zawiozło się’; które obejmują obszar między Pilicą a Wisłą; e) formy 1 os. lpoj. cz. przyszłego typu złape, złame = ‘złapię, złamię’; oraz 1 os. cz. terażniejszego klepe ‘klepię’; f) {tt}107|wymianę grupy spółgłoskowej chw-, chrz- w kw-, krz-{/tt}, por. kwast, kwalić, kwila, zukwały, krzanowych {mmp3}S2043.mp3{/mmp3} = ‘chwast, chwalić, chwila, zuchwały, chrzanowych’; g) wtórne cf- w wyrazie łatwo, por. łacwo, powszechne na Pograniczu, sięgające do Sierniewic, Rawy i Grójca; h) {tt}184|formy z podwojeniem spółgłosek s ś{/tt}, por. wiśsiała {mmp3}S2044.mp3{/mmp3}, wiesso, zawieśić, wiśsielec, w leśsie, do lassu = ‘wisiała, wiesz, zawiesić, wisielec, w lesie, do lasu’; Małopolskie zjawiska słowotwórcze, m.in.: sufixs ę w {tt}245|nazwach młodych zwierząt{/tt}, por. jagnię, źrebię, sięgają najczęściej na południowo-zachodni skrawek Pogranicza obejmujący powiaty rawski i skierniewicki. {smoothgallery image=F2002.jpg&title=Maśniczka&caption=Maśniczka}Dość daleko na północ sięgają leksykalne wpływy małopolskie, por. przykłady: kurp ‘stary, zniszczony but’, modrak ‘chaber’;

niedosytka, niesytka ‘ćma’;, tatarka ‘gryka, siec ‘kosić’;, orzeszyna ‘leszczyna’;, maśniczka, w maśniczce ‘naczynie drewniane do ubijania masła’;, sanica ‘płozą sań’;, wrótnie, wrota ‘drzwi stodoły’;, panienka ‘żrenica’;.

Na podstawie artykułu A. Kowalskiej, Gwary pogranicza mazowiecko-małopolskiego po obu stronach Pilicy.